

1-TOM, 11-SON
O`ZBEK FOLKLORINING NAZARIY ASOSLARI

Dilovor Avlaqulov

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti musiqa fani o`qituvchisi

Xudoykulova Sevara

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada folklore atamasi va uning o`ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Xususan, o`zbek folklori, uning turlari ilmiy jihatdan tavsiflangan.

Kalit so`zlar: Folklor, ertak maqol, matal, topishmoq, askiya, qo`shiq, marsiya.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается термин фольклор и его характеристика. В частности, научно описаны узбекский фольклор и его виды.

Ключевые слова: фольклор, пословица, матал, загадка, аския, песня, панихида.

ABSTRACT

The article describes the term folklore and its peculiarities. In particular, Uzbek folklore and its types are scientifically described.

Keywords: Folklore, fairy tale, proverb, riddle, askiya, song, marsiya.

KIRISH

Folklor asarlari o`zining hayotiyliigi, ijtimoiy tabiati, g`oyaviy mohiyati hamda o`ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xalqning mehnati, urf-odati, turmush sharoiti, orzu-istagi, kurash va g`alabalari uning temasi va g`oyaviy mazmunida ham aks etadi.

Folklor asarlarining xalqchillik xususiyati ularning hayotiyliigi va qaysi bir dunyoqarashni himoya qilishi bilan bog`lanadi. Bu xususiyat, asosan, folklor asarlarida mavjud bo`lgan bosh g`oyaning mohiyatidan kelib chiqadi. Folklor asarlari o`ziga xos badiiy qolip-andozaga ham egadir. Ayniqsa, ertak va dostonlarda mavjud syujet va kompozitsiya hikoya qilish uslubi xarakterli bo`lib, har ikki janrga xos syujet voqelari doimo o`ziga xos boshlanma va tugallanmaga ega bo`ladi. Bunday xususiyat yozma adabiyotda uchramaydi.

Fanga 1846-yilda ingliz arxeologi U.J.Toms olib kirgan. 1880-90-yillarda "Folklor" termini ko`plab mamlakatlarda, jumladan, Rossiyada ham qo`llana boshlagan.

O`zbekistonda dastlab, "og`zaki adabiyot", "og`iz adabiyoti" atamaları qo`llangan. "Folklor" termini 30-yillarning o`rtalaridan ishlatila boshlagan. 1939-yilda

1-TOM, 11-SON

Hodi Zarifning “**O`zbek folklori**” xrestomatiyasi nashr etilgach, bu termin o`zbek folklorshunosligida mustahkam o`rin oldi.

Xalq ijodi - xalq ommasining badiiy, ijodiy-amaliy va havaskorlik faoliyati, an'anaviy moddiy va nomoddiy madaniyatning xalq og`zaki badiiy ijodi (*folklor*), xalq musiqasi (*musiqqa folklori*) xalq teatri (*tomosha san'ati*), xalq o`yinlari (*raqs*), qo`g`irchoqbozlik, xalq tasviriy va amaliy bezak san'ati hamda texnikaviy va badiiy havaskorlik kabi bo`lgan, jonli ijro sharoitlari va kundalik amaliyotda bizgacha yetib kelgan.

Folklorshunoslik - xalq ijodi haqidagi fan. Folklorshunoslik turli davrlarda va turli mamlakatlarda etnografiya, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, antropologiya va sotsiologiyaning bir qismi sifatida qaralib kelgan. Keyinchalik xalq san'atini (*xalq og`zaki ijodi, musiqqa folklori, raqsi, teatri, sirki kabi*) o`rganuvchi mustaqil va maxsus fan sifatida rivojlanadi.

Musiqqa folklori.

O`zbek musiqqa san'atida dostonning ikki ijrochilik uslubi mavjud: Xorazm doston ijrochiligi va Surxondaryo - Qashqadaryo ijrochilik uslublari. Xorazm doston ijrochiligida dostonning ma`lum qismi so`z bilan ifodalanib, ma`lum bir bo`laklari qo`shiq ko`rinishida kuyga solib aytiladi. Ijro jarayonida dostonchilar tor, garmon, dutor, doyra, bulamon cholg`ularidan foydalanadilar. Ayni paytda, Bolabaxshi taxallusi bilan mashhur bo`lgan Qurbonnazar Abdullayevning ijodi va ijro uslubi keng ommalashgan.

Surxon vohasi doston ijrochiligi qadimiy uslubga asoslangan bo`lib, do`mbira jo`rligida ijro etiladi. Ushbu vohaning asosiy musiqiy janrlaridan hisoblangan dostonlar ayni paytda bir qator ijro yo`llariga ega. Har bir yo`nalishning o`ziga xos ijro an`analari shakllangan va shunga munosib davomchilariga ham egadir. Xalqimizning mashhur dostonchilaridan Ergash Jumanbulbul o`g`li, Po`Ikan shoir, Islom shoir, Abdulla Nuraliyev va boshqalar barakali ijod qilishgan.

Surxon vohasi doston ijrochiligi qadimiy uslubga asoslangan bo`lib, do`mbira jo`rligida ijro etiladi. Ushbu vohaning asosiy musiqiy janrlaridan hisoblangan dostonlar ayni paytda bir qator ijro yo`llariga ega. Har bir yo`nalishning o`ziga xos ijro an`analari shakllangan va shunga munosib davomchilariga ham egadir. Xalqimizning mashhur dostonchilaridan Ergash Jumanbulbul o`g`li, Po`Ikan shoir, Islom shoir, Abdulla Nuraliyev va boshqalar barakali ijod qilishgan.

MAROSIM deb, insonga sihat-salomatlik tilash, uning turmushida to`kinsochinlik, kundalik hayotida omad keltirish yoki inson hayotining muhim nuqtalarini

1-TOM, 11-SON

qayd etish, nishonlash maqsadida maxsus o`tkaziladigan, xalq orasida qat'iy ananaga kirib qolgan xatti-harakatlarga aytiladi.

MAROSIM FOLKLORI deb, marosimni o`tkazish paytida ijro etiladigan qo`shiq va aytimlar, o`qiladigan afsun va duolarga aytiladi.

O`tkazilish vaqti, o`rni va tarzi, funksiyalari va ishtirokchilar tarkibi bilan marosim folklori ikki qismga bo`linadi. **Bular:**

1. Mavsumiy marosimlar folklori.
2. Oilaviy-maishiy marosimlar folklori.

Oilaviy-maishiy marosimlar rang-barang bo`lib, shartli ravishda uch guruhga bo`linadi:

1. To`y marosimlari.
2. Motam marosimlari.
3. So`zning sehr-jodu qudratiga asoslangan marosimlar.

To`y marosimlari: “Beshik to`y”, “Xatna to`y”, “Nikoh to`ylari”.

Motam marosimlari: “Yig`i-yo`qlovlar”, “Motam yor-yorlari”.

So`zning sehr-jodu qudratiga asoslangan marosimlar: “Xalq afsunlari”, “Ruhiy xastaliklarda o`qiladigan afsunlar”, “Badik” va “Kinna”lar kiradi.

Xulosa sifatida shuni alohida ta`kidlash joizki, millatning turmush tarzi, milliy qadriyatlari va an`analari xalq og`zaki ijodida o`z aksini topadi. Xalq og`zaki ijodi xalqning kim ekanligini ko`rsatadigan oinayi jahondir.

Qolaversa, xalq og`zaki ijodining o`z ijodiy metodi mavjud bo`lib, uni shartli ravishda romantizm tipidagi ijodiy metod deyish mumkin, chunki folklor asarlarida fantastika, badiiy uydirmalar, hayotiy asos bo`lishi, yo`g`rilgan xayoliy voqea va hodisalar hayotni tasvirlashning o`ziga xos uslubi sifatida namoyon bo`ladi.

Xalq og`zaki poetik ijodining asosiy xususiyati ijodiy jarayon-yaratuvchilik va ijrochilik jarayonining kollektivlik xarakteriga egadir. Uning og`zakilik, variantlilik, ommaviylik, traditsionlik, anonimlik kabi belgilarini kollektivlik tomonidan yaratilgan poetika elementlari, an'anaviy uslub vositalari asosida yuzaga keladi. U muayyan eshituvchilar guruhiga mo`ljallangan bo`lishi va kollektiv tomonidan e`tirof etilgandagina ijtimoiy va tarixiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. K.Imomov va boshqalar “O`zbek xalq poetik og`zaki ijodi” T.1990.
2. T.Mirzayev va boshqalar “O`zbek xalq og`zaki ijodi xrestomatiyasi” Toshkent. 2008.
3. M.Murodova “Folklor va Etnografiya” T.2008.
4. B.Sarimsoqov “O`zbek marosim folklori” T. 1986.
5. M.Alaviya “O`zbek xalq marosim qo`shiqlari” T. 1974.

